

سخن سردبیر

اخلاق به‌طور سنتی، به تعریف روابط افراد با یکدیگر و روابط بین افراد و جامعه می‌پردازد و بنابر نظر برخی صاحب‌نظران، اخلاقی که رابطه دوجانبه بین انسان و زمین، حیوانات و گیاهان را تنظیم کند، تاکنون وجود نداشته است. از نظر آنان، گسترش اخلاق به این جزء سوم یعنی رابطه انسان با محیط زیست، یک فرصت انقلابی و ضرورتی زیست‌محیطی است و محیط زیست اصطلاحاً به طبیعت و عناصر طبیعی موجود در کره زمین و در مقیاس کوچک‌تر، در محدوده زندگی انسان همچون شهر و روستا اطلاق می‌شود.

اخلاقی که رهنمون‌کننده ما در طبقه رفتارمان با محیط زیست طبیعی است، در کلی‌ترین مفهوم، یک اخلاق زیست‌محیطی است. در اخلاق زیست‌محیطی – که از شاخه‌های اخلاق زیستی است – برای حل مسائل ناشی از بحران زیست‌محیطی، چاره‌جویی می‌شود.

«اخلاق زیستی رشته‌ای است که دانش زیست‌شناختی را با دانش نظام ارزش‌های انسانی، ترکیب می‌کند تا پلی میان علوم تجربی و انسانی ساخته، به انسانیت برای بقا، تداوم و بهبود وضع جهان متمدن کمک کند. بدین ترتیب، هرگاه بخواهیم اصول اخلاقی حاکم بر دانش علوم زیست‌محیطی را مورد بررسی قرار دهیم، مجاز خواهیم بود که از عنوان «اخلاق زیستی» استفاده کنیم. هرچند توجه خواهیم داشت که دانش اخلاق زیستی دامنه‌ای وسیع‌تر از دانش زیست‌محیطی داشته، افزون بر آن، اصول اخلاقی حاکم بر سایر علوم زیست‌شناختی را نیز مطالعه و بررسی می‌کند.»

وقوع انقلاب صنعتی، رشد و پیشرفت چشمگیر و روزافزون علم و فناوری در دو قرن اخیر، توانایی انسان را بر تسلط بر محیط زیست، طبیعت و تصرف در آن و بهره‌گیری هرچه بیشتر، افزون ساخته است.

انسان نه تنها موظف به حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی است، بلکه باید آن را بهبود بخشد. امروزه، محیط زیست طبیعی مورد تهدید است؛ زیرا، انسان با کمک فناوری، قادر است تا در سطح کره زمین، به تخریب محیط زیست اقدام کند و نشانه‌های تنگناهای زیست‌محیطی در همه جا آشکار شده است.

اهمیت درک و شناخت اخلاق تا حدی است که حفاظت محیط زیست به یک موضوع مهم اخلاقی تبدیل شده است. دنیای امروز ما بر لبه پرتگاه بحران زیست‌محیطی قرار دارد؛ به گونه‌ای که با گسترش تکنولوژی و محصولات آن کوچک‌ترین لغزش، فاجعه‌ای به بار می‌آورد که جبران آن بسیار دشوار است. فناوری به انسان چنان قدرتی ویرانگر داده است که می‌تواند در مقیاس گسترده یک قاره و حتی در سطح زمین، محیط زیست را تخریب کند.

چگونگی تعامل انسان با طبیعت از جمله مسائلی است که زندگی بشر امروز را به چالش کشیده است. تغییرات ایجاد شده در طبیعت به وسیله فعالیت‌های انسان‌ها، به تردید و ضرورت ارزیابی مواضع اخلاقی نسبت به طبیعت منجر شده است و به دنبال آن، اخلاق زیست‌محیطی با تعریف مجدد بایدها و نبایدها در ارتباط با محیط زیست و ارزیابی موقعیت بشر نسبت به آن مواجه شده است.

پذیرش خالی نبودن طبیعت از ارزش را می‌توان سرآغاز اخلاق زیست‌محیطی دانست. اخلاق زیست‌محیطی بر این ایده استوار است که اخلاق باید به شکلی گسترش یابد تا روابط انسان‌ها و طبیعت را نیز شامل شود. در این باور است که همه موجودات زنده، اعم از انسان، حیوان و گیاه دارای ارزش و در نتیجه، دارای

شأن و حق اخلاقی‌اند. از این‌رو، انسان نه تنها در برابر انسان‌ها و حیوانات، بلکه در برابر گیاهان مسئولیت اخلاقی دارد؛ در واقع به جرأت می‌توان گفت: اساس و پایه حفاظت محیط زیست را علم اخلاق تشکیل می‌دهد.

در اخلاق زیستی اسلامی به‌خوبی می‌توان دریافت که خداوند متعال ماده اولیه آفرینش انسان را از طبیعت برگزیده است. آیات ذیل مؤید این برداشت است:

«و شما را از زمین آفرید». (هود، ۶۱)؛ «به‌راستی ما شما را از خاک آفریدیم». (حج، ۵) «و همانا انسان را از گِل خشکیده که از گِل بدبو گرفته شده بود آفریدیم». (حجر، ۲۶) «اوست آن‌که شمایان را از گِل آفرید» (انعام، ۲). «و کسی است که از آب انسانی را آفرید، سپس او را [دارای] نسب و سبب قرار داد». (فرقان، ۵۴ و نور، ۴۵) و «انسان را از نطفه آفرید» (نحل، ۴ و یس، ۷۷).

قرآن کریم بارها از افساد در زمین نهی فرموده است: «و چون از نزد تو بازگردد، در زمین فساد کند و کشتزارها و دام‌ها را نابود سازد و خدا فساد را دوست ندارد» (بقره، ۲۰۵). زمین میراث صالحان و انسان مأمور عمران اوست (هود/۶۱). در این بینش، خداوند متعال انسان را از عناصر طبیعی آفرید و در آخرین مرحله آفرینش او، از روح خود در او دمید. حقیقت انسان که همان روح غیرمادی است، حیات جاویدان دارد و با مرگ از بین نمی‌رود. انسان موجودی دارای اختیار و توانایی انتخاب آگاهانه است. به دلیل همین ویژگی است که در برابر رفتارهای خود مسئول است.

«خداوند همه نعمت‌ها و سرمایه‌های لازم، از جمله مواهب طبیعی، را برای دستیابی به کمال در اختیار انسان نهاده و انسان باید از این نعمت‌ها و مواهب، به‌مثابه امانت‌های الهی به درستی بهره گرفته و از آنها نگه‌داری کند. مسئولیت اخلاقی انسان در برابر طبیعت، برحسب فضیلت امانت‌داری و جانشینی او در زمین

و نیز به موجب قاعده تلازم میان حق و تکلیف، در قبال حق تصرف و بهره‌برداری از طبیعت است؛ حقی که خداوند به انسان عنایت فرموده است». لذا در اخلاق زیستی اسلامی، هرچند انسان اشرف کائنات است، این مرتبه والا نه فقط از مسئولیت اخلاقی او در مورد موجودات دیگر نمی‌کاهد، بلکه وی بیش از موجودات دیگر مسئول نظم و انتظام طبیعی خلقت و در نتیجه جلوگیری از بحران زیست‌محیطی می‌داند.

ما به گونه‌ای اجتناب‌ناپذیر به سمت یک اخلاق زیست‌محور کشیده می‌شویم؛ و هیچ روش غیر یک‌سویه‌ای برای متوقف ساختن این گرایش - از محدودترین قلمرو تا گسترده‌ترین آن - وجود ندارد. در اخلاق زیست‌محیطی، نوع ارزش‌گذاری انسان به طبیعت و اجزای آن و همچنین، معیارهای ارزشی در تعیین نوع تعامل انسان با طبیعت، مهم هستند و این موضوعات به روشنی به مباحث نگرشی و هنجاری مرتبط می‌شوند.

در دیدگاه اخلاقی، علاوه بر عوامل فنی و تکنولوژیکی، وجه فلسفی و دینی را نیز باید در نظر گرفت. در نتیجه تمام فعالیت‌های گسترده بین‌المللی، آموزه‌های معنوی و دینی و الزامات حقوقی بدون پشتوانه اخلاقی و آموزش‌های اخلاق زیست‌محیطی بی‌ثمر است.

بر این اساس صاحب‌نظران اخلاقی که رابطه دوجانبه انسان و زمین و جانوران و گیاهان را تنظیم می‌کنند، معتقدند که ماهیت امر "حفاظت از محیط زیست" از یک فعالیت پیچیده انسانی ناشی می‌شود که مستلزم فهمیدن دین، فرهنگ، باور، نیازها و موقعیت‌های مختلف انسانی است. از این‌رو، اخلاق می‌باید نوع رفتار انسان با طبیعت را در هر زمان و مکان مشخص کند.

اخلاق زیستی، با ایجاد نقشه‌ای از مسائل اخلاقی مربوطه که در چارچوب فناوری‌های خاص به وجود می‌آیند، می‌تواند به ارزیابی فناوری‌های پزشکی کمک کند. ترسیم خط توسعه زیست‌فناوری، مستلزم جستجوی معنای مضامین این توسعه در مسیر «سیاست‌های کلی نظام» و در راستای تحقق «سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی» است.

دانش زیست‌محیطی با تکیه بر چهار عنصر حفاظت، حمایت، پایداری و مهرورزی به طبیعت، درصدد است با تحلیل روابط در چرخه حیات، ضمن ارائه برنامه‌ای جهت ادامه زندگی بر روی زیست‌بوم‌ها، پویایی تنوع زیستی را فراهم کند. برای حفاظت از محیط زیست، نحوه رفتار انسان با طبیعت و روش زندگی وی باید تغییر یابد. از این رو، تنظیم مجموعه رفتارهایی به عنوان راهنمای تعامل انسان با طبیعت، ضروری است. در این بین این فصلنامه اخلاق زیستی در تلاش است با ارائه مبانی ژرف اخلاقی - که از منابع قرآنی و روایی بهره می‌جوید - به این مهم پردازد.

سردبیر